

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURINING O‘RNI**Abdullayeva Dilnoza**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 3 kurs Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi

Annotatsiya

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida mustaqil fikrlashni rivojlantirish o‘quvchining keyingi ta‘lim trayektoriyasi, o‘qishga nisbatan motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvchanligining poydevorini belgilaydi. Mazkur maqolada PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro baholash dasturining 4-sinf o‘quvchilari o‘qish savodxonligini baholash orqali mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va kuchaytirishdagi imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. PIRLS konsepsiyasidagi matni tushunish jarayonlari (axborotni topish, xulosa chiqarish, mazmuni talqin qilish, matn elementlarini baholash) o‘quvchilarda dalilga tayangan fikr yuritish, mantiqiy izchillik, refleksiya va baholash kompetensiyalarini faollashtirishi asoslab beriladi. Shuningdek, PIRLS talablari bilan uyg‘unlashtirilgan dars dizayni, savol-javob texnologiyalari, metakognitiv strategiyalar va o‘qish topshiriqlarini darajalash orqali boshlang‘ich sinfda mustaqil fikrlashni maqsadli rivojlantirish mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar

PIRLS, o‘qish savodxonligi, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, metakognitsiya, matni tushunish, inferensiya, baholash mezonlari, refleksiya, kompetensiyaviy yondashuv

KIRISH

Boshlang‘ich ta‘limda “mustaqil fikrlash” tushunchasi o‘quvchining tayyor ma‘lumotni qabul qilish bilan cheklanmay, uni tushunishi, qayta ishlashi, izohlashi, taqqoslashi, xulosa chiqarishi va shaxsiy pozitsiyasini dalillar bilan asoslay olishi sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, 4-sinf davri “o‘qishni o‘rganish”dan “o‘qish orqali o‘rganish”ga o‘tish bosqichi bo‘lgani uchun (matn bilan ishlashning kognitiv murakkabligi ortadi), aynan shu davrda o‘quvchining fikrlash mustaqilligi, mantiqiy izchilligi va dalilga tayanuvchi nutqiy-analitik faoliyati tez shakllanadi. PIRLS dasturi 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini xalqaro miqyosda baholaydigan va ta‘lim siyosati hamda amaliyotiga diagnostik ma‘lumot beradigan tadqiqot sifatida har

besh yilda amalga oshiriladi, u nafaqat natijani “o‘lchaydi”, balki o‘qitish mazmuni va metodikasiga ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli didaktik orientir vazifasini ham bajaradi.

PIRLSning metodologik qiymati shundaki, u o‘qish savodxonligini faqat texnik o‘qish (tezlik, to‘g‘ri o‘qish) bilan cheklamaydi, aksincha, matn mazmunini anglash, ma’no qatlamlarini ochish, muallif g‘oyasini idrok etish, matndan dalil topish va baholash kabi yuqori tartibli kognitiv amallarni markazga qo‘yadi. PIRLS konsepsiyasida matnni tushunish jarayonlari bosqichma-bosqich murakkablashib boradi, avval matndan aniq axborotni topish, so‘ng sodda xulosalar chiqarish, keyin g‘oyalarni talqin qilish va integratsiyalash, nihoyat matn mazmuni hamda tilvositalarini baholash. Mazkur ketma-ketlik, didaktik nuqtayi nazardan, mustaqil fikrlashning o‘shish trayektoriyasiga mos keladi, o‘quvchi avval “nima deyilganini” topadi, keyin “nimani anglatishini” tushunadi, so‘ng “nega shunday”ligini izohlaydi va oxirida “qanchalik asosli/ishonarli” ekanini baholaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida xalqaro baholash tadqiqotlari bilan ishlashni tizimli yo‘lga qo‘yish normativ-huquqiy va institutsional asoslar bilan mustahkamlangan bo‘lib, bu jarayon PIRLS kabi dasturlar natijalarini o‘quv dasturlari, darsliklar va baholash amaliyotiga tatbiq etish uchun imkoniyat yaratadi. Xususan, xalq ta’limi tizimida xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari hamda 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi doirasida o‘qish savodxonligi va funksional kompetensiyalarni kuchaytirish ustuvor yo‘nalish sifatida qaraladi.

Shu nuqtayi nazardan, PIRLSning “o‘rni”ni ikki yo‘nalishda ko‘rish mumkin, birinchidan, u boshlang‘ich sinf o‘quvchisining mustaqil fikrlashga tayanch bo‘ladigan o‘qish-tushunish kompetensiyasini aniq indikatorlar orqali baholaydi, ikkinchidan, u o‘qituvchiga dars jarayonini maqsadli rejalash uchun metodik “kompas” beradi. O‘qituvchi PIRLSga xos topshiriq turlari (tanlash, dalil keltirib javob yozish, g‘oyatafsilot munosabatini ko‘rsatish, personaj motivlarini izohlash, muallif pozitsiyasini aniqlash) orqali o‘quvchini fikrini asoslashga, matndan iqtibos/dalil topishga, alternativ talqinlarni taqqoslashga o‘rgatadi. Shu bilan birga, PIRLSga mos savol berish madaniyati (“Nega shunday deb o‘ylaysan?”, “Matndan qaysi jumla buni isbotlaydi?”, “Boshqa qanday xulosa chiqarish mumkin?”) o‘quvchining reflektiv fikrlashi va metakognitiv nazoratini faollashtiradi.

Asosiy qism

Boshlang‘ich sinf davri bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi eng nozik va eng samarali bosqichlardan biridir, bu paytda u nafaqat savod chiqaradi, balki “men qanday o‘ylayman?”, “men nimaga ishonaman?”, “men qarorlarni qanday qabul qilaman?” kabi ichki mexanizmlarni ham astalik bilan qurib boradi. Mustaqil fikrlash shu

mexanizmlarning markaziy bo'g'ini bo'lib, bolaning o'qishdagi muvaffaqiyati, tengdoshlari bilan muloqoti, muammoli vaziyatda yo'l topishi, o'zini boshqarishi va kelajakdagi ta'lim yo'lini ongli tanlashiga bevosita ta'sir qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi mustaqil fikrlay olmasa, u ko'pincha tayyor andozalarni takrorlashga moyil bo'ladi, matni o'qiydi-yu, lekin mazmunini "shaxsiy aqliy mulk"ga aylantira olmaydi, masalani ko'radi-yu, lekin yechimga olib boradigan qadamlarni rejalashtira olmaydi, savolga javob beradi-yu, lekin nega aynan shunday deganini dalillay olmaydi. Aksincha, mustaqil fikrlash rivojlanganda o'quvchi har bir bilimni faol qayta ishlaydi, axborotni tanlaydi, solishtiradi, bog'laydi, xulosa chiqaradi, baholaydi va o'z fikrini asoslashga odatlanadi. Shu sababli zamonaviy pedagogika mustaqil fikrlashni faqat "qobiliyat" deb emas, balki maqsadli o'qitish orqali shakllantiriladigan kompetensiya deb talqin qiladi, bu kompetensiya o'qish savodxonligi, muloqot madaniyati va metakognitiv (o'z fikrlashini boshqarish) ko'nikmalar bilan uzviy bog'langan.

Mustaqil fikrlashni boshlang'ich sinf kesimida aniqroq tasavvur qilish uchun uni uch qatlamda ko'rish mumkin. Birinchi qatlam - kognitiv mustaqillik, o'quvchi mazmunni tushunish uchun o'zi strategiya tanlaydi (qayta o'qish, savol qo'yish, asosiy g'oyani ajratish, dalil topish). Ikkinchi qatlam - mantiqiy mustaqillik, u sabab-oqibat bog'lanishlarini tiklaydi, xulosani dalil bilan mustahkamlaydi, muqobil javoblar orasidan asoslisini tanlaydi. Uchinchi qatlam - qiymat va pozitsiya mustaqilligi, o'quvchi matn yoki vaziyatga nisbatan shaxsiy munosabat bildiradi, lekin bu munosabat hissiy taxmin emas, mantiq va dalil bilan uyg'unlashgan bo'ladi. Aynan shu uch qatlam birlashganda bola nafaqat "to'g'ri javob"ni topadi, balki "to'g'ri fikrlash jarayoni"ni ham namoyon eta oladi. Pedagogik amaliyotda bunday natijaga erishishning eng samarali yo'llaridan biri o'qish savodxonligini chuqur rivojlantirishdir, chunki o'qish - fikrlashni uyg'otadigan, fikrlashni tartibga soladigan va fikrlash natijasini tekshiradigan universal faoliyat hisoblanadi. Matni tushunish jarayonida o'quvchi axborotni izlaydi, tanlaydi, bog'laydi, umumlashtiradi, muallif niyatini anglaydi, g'oyani baholaydi, bularning barchasi mustaqil fikrlashning tabiiy "mashq maydoni"dir.

Shu yerda xalqaro baholash dasturlari masalasi paydo bo'ladi. So'nggi o'n yilliklarda ta'lim sifatini baholashda faqat ichki nazorat (maktab, tuman, viloyat imtihonlari) yetarli bo'lmay qoldi, chunki ta'lim tizimlari global raqobat, mehnat bozori talablari, axborot oqimining tezligi va texnologik yangilanishlar fonida o'z natijalarini xalqaro mezonlar bilan qiyoslash ehtiyojini sezdi. Xalqaro yirik ko'lamli baholashlar (international large-scale assessments) aynan shu ehtiyojdan tug'ilib, davlatlarga o'z o'quvchilari yutuqlarini boshqa ta'lim tizimlari bilan solishtirish, kuchli

va zaif tomonlarni dalillarga tayangan holda aniqlash, ta'lim siyosati va o'quv dasturlarini takomillashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilish imkonini beradi. OECDning xalqaro baholashlar sharhi bu dasturlar nafaqat kognitiv natijani (masalan, o'qish, matematika, tabiiy fanlar), balki kontekst omillarini ham (maktab muhiti, o'qitish amaliyoti, oila resurslari, o'quvchi munosabati) yig'ishini va ma'lumotlardan ta'lim islohotlarida foydalanilishini ta'kidlaydi.

Xalqaro baholash dasturlarining eng ko'p tilga olinadiganlari qatorida PISA (OECD, 15 yoshli o'quvchilar), TIMSS va PIRLS (IEA, sinf darajasi bo'yicha) turadi. Bu farq didaktik jihatdan muhim, IEA tadqiqotlari odatda aniq sinf bosqichiga tayangan holda (masalan, 4- va 8-sinf) o'quv dasturi bilan bog'liq kompetensiyalarni kuzatadi, PISA esa 15 yosh atrofidagi o'quvchining hayotiy vaziyatlarda bilimni qo'llash salohiyatini baholashga urg'u beradi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limda aynan sinf bosqichini "nishonga oladigan" baholashlar - xususan, PIRLS - juda qulay diagnostik va metodik yo'nalish beradi. IEA va OECD yondashuvlaridagi sinfga tayanganlik va yoshga tayanganlik farqi ilmiy adabiyotlarda ham qayd etiladi.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) - 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini xalqaro miqyosda baholovchi tadqiqot bo'lib, IEA tomonidan yo'lga qo'yilgan va 2001 yildan buyon har besh yilda muntazam o'tkazib kelinadi. Bu faktning o'zi PIRLSning "vujudga kelishi" va "sababi"ni anglashga yordam beradi, 2000-yillar boshida ta'lim tizimlarida o'qish savodxonligi alohida strategik ko'rsatkich sifatida ko'riladigan bo'ldi, chunki o'qish - barcha fanlar uchun tayanch instrument. Bola matnni tushunmasa, matematika masalasining shartini ham, tabiatshunoslikdagi izohni ham, hatto oddiy kundalik ko'rsatmalarni ham to'liq anglab yetmaydi. PIRLS shu tayanch instrumentni 4-sinf darajasida o'lchashni maqsad qilgan, bu bosqich ko'pincha "o'qishni o'rganish"dan "o'qish orqali o'rganish"ga o'tish nuqtasi hisoblanadi. NFERning PIRLS haqidagi metodik hujjatlarida ham tadqiqot 10 yosh atrofidagi (4-sinf) bolalarning o'qish yutuqlarini qiyosiy o'rganishga qaratilgani ko'rsatiladi.

PIRLSning konseptual kuchi shundaki, u o'qish savodxonligini faqat matnni tovushlab o'qish tezligi yoki so'z tanish bilan cheklamaydi. Uning asosida "o'qish maqsadlari" va "matnni tushunish jarayonlari" turadi. PIRLS doirasida o'quvchilar odatda badiiy tajriba uchun o'qish (literary experience) va axborot olish hamda undan foydalanish uchun o'qish (acquire and use information) kabi ikki asosiy maqsad bo'yicha matnlar bilan ishlaydi, har ikkala yo'nalishda ham tushunish jarayonlari turli kognitiv darajalarni qamrab oladi. Bu yondashuv mustaqil fikrlash bilan bevosita tutashadi, mustaqil fikrlash - bu matnning "ustidan yurish" emas, uning "ichiga kirish",

g'oya va dalillarni ajratish, yashirin ma'noni ochish, muallif pozitsiyasini fahmlash va o'z bahosini berishdir. PIRLS baholaydigan tushunish jarayonlari aynan shuni bosqichma-bosqich ko'rsatadi, matndan ochiq aytilgan axborotni topish, sodda xulosalar chiqarish, g'oyalarni talqin qilish va integratsiyalash, matn elementlarini (mazmun, til vositalari, muallif yondashuvi) baholash.

Masalan, "matndan ochiq aytilgan axborotni topish" ko'nikmasi bir qarashda oddiydek tuyuladi, lekin u mustaqil fikrlashning intizomiy poydevorini yaratadi, o'quvchi o'z fikrini matndagi dalilga tayashni o'rganadi. "Sodda xulosa chiqarish" bosqichida bola matnda bevosita yozilmagan, ammo mantiqan kelib chiqadigan ma'noni topadi, bu - inferensiya, ya'ni "aytilmaganni anglash" amali. Inferensiya rivojlanmasa, o'quvchi ko'pincha yuzaki tushunish bilan kifoyalanib qoladi, hayotda esa ko'plab vaziyatlar aynan yashirin ishoralar, kontekst va sabab-oqibatni fahmlashga tayanadi. "Talqin qilish va integratsiyalash" esa mustaqil fikrlashning eng muhim belgilaridan birini - turli bo'laklarni yagona mazmunga birlashtirishni shakllantiradi, o'quvchi detallarni asosiy g'oya bilan bog'laydi, personaj motivini tushuntiradi, voqealar ketma-ketligidan umumiy xulosa chiqaradi. "Baholash" bosqichida esa o'quvchi matnni tanqidiy ko'z bilan ko'ra boshlaydi, muallif nima uchun shunday yozdi, dalil qanchalik ishonarli, qahramon qarori qay darajada asosli, matnning tili va uslubi qanday ta'sir ko'rsatmoqda. Bu bosqichlar aslida mustaqil fikrlashning "o'sish zinapoyalari"dir, topish - tushunish - xulosa - talqin - baholash.

PIRLS faqat test topshiriqlari majmui emas, u keng kontekst ma'lumotlarini ham yig'adi. O'quvchi, o'qituvchi va maktab rahbarlari uchun so'rovnomalar orqali o'qishga munosabat, sinfdagi o'qish amaliyoti, uy muhiti, resurslar, maktabning o'qish madaniyati kabi omillar o'rganiladi. NCES PIRLS sahifasida aynan shu so'rovnomalar o'quvchilarning o'qish savodxonligi rivojiga ta'sir qiluvchi maktab tajribalari haqida ma'lumot berishi qayd etiladi. Bu esa mustaqil fikrlashni rivojlantirishda juda muhim, chunki mustaqil fikrlash faqat individual aql mahsuli emas, u sinfdagi savol-javob madaniyati, matn tanlash siyosati, o'qituvchining fikrlashga undovchi savollar berishi, uyda o'qishga rag'bat va vaqt ajratilishi kabi omillar bilan kuchli bog'langan.

Bugungi kunda PIRLSning ahamiyati yana-da kuchayganining bir necha sababi bor. Birinchisi, o'qishning tabiati o'zgaryapti, bolalar faqat bosma matn emas, balki ekran matni, gipermatn, havolali axborot, qisqa postlar va multimodal (matn + rasm + jadval + infografika) materiallar bilan ham yashaydi. Shu bois PIRLS ham raqamli formatga o'tishni jadallashtirdi, PIRLS 2021 yilda tizimlarga raqamli formatda topshirish imkoniyati berilgan, avvalgi sikllarda esa baholash qog'oz shaklida bo'lgan. Ikkinchisi, onlayn o'qish va internet muhitida axborotni topish-baholash ko'nikmalari

keskin ahamiyat kasb etdi, shu kontekstda ePIRLS (simulyatsiya qilingan internet muhitida onlayn o‘qishni baholash) 2016 yilda joriy etilgani ko‘rsatiladi. Uchinchi, IEA rasmiy sahifalarida PIRLS 2026 tadqiqoti to‘liq raqamli baholashga o‘tish jarayonini yakunlashi va bu o‘tishning mantiqi dunyoda raqamli kommunikatsiya va baholashga tayanish ortib borayotgani bilan izohlanadi. Bu uch omil shuni anglatadiki, PIRLS endi faqat “o‘qish natijasi”ni emas, balki o‘quvchining real hayotdagi axborot muhitida mustaqil fikrlashini ta’minlaydigan ko‘nikmalarni ham yoritib bera oladigan mezonlar tizimiga aylanmoqda.

Xalqaro baholash dasturlari, jumladan PIRLS, ko‘pincha “reyting” bilan bog‘lab talqin qilinadi, holbuki uning eng katta pedagogik qiymati metodik yo‘nalish berishidadir. PIRLS ramkalari o‘qituvchiga darsni qanday qurish kerakligini “tayyor retsept” sifatida emas, balki fikrlashni bosqichma-bosqich o‘stiradigan model sifatida ko‘rsatadi, savollar matndan fakt topishdan boshlanib, sekin-asta inferensiya, talqin va baholashga ko‘tariladi. Bu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchisining psixologik rivojlanishiga ham mos, kichik yoshda bola avval konkretga tayanadi, keyin asta-sekin abstrakt bog‘lanishlarni ko‘ra boshlaydi, nihoyat, baholash va pozitsiya bildirish qobiliyati kuchayadi. Shuning uchun PIRLSga moslashtirilgan o‘qish topshiriqlari o‘quvchini “javob topish”dan “fikir qurish”ga olib chiqadi, u matn ichidan dalil qidiradi, sabab-oqibat zanjirini tiklaydi, muallif g‘oyasini ajratadi, o‘z fikrini tekshiradi. Bu jarayon metakognitsiyani ham qo‘zg‘atadi, o‘quvchi o‘qish paytida o‘z tushunganini nazorat qiladi, noaniq joyni qayta o‘qiydi, xulosa chiqarishda shoshilmaydi, o‘z xatosini ko‘ra oladi. Natijada mustaqil fikrlash faqat “aqlli bola”larda emas, tizimli o‘qitish natijasida deyarli barcha o‘quvchilarda bosqichma-bosqich shakllantiriladigan kompetensiyaga aylanadi.

PIRLSning bugungi kundagi ahamiyatini boshlang‘ich sinf o‘quvchisining hayoti bilan bevosita bog‘lab ko‘rsak, u uch yo‘nalishda yaqqol ko‘rinadi. Birinchi yo‘nalish - akademik hayot, o‘quvchi matnni tushunib o‘qisa, u barcha fanlarda osonroq o‘zlashtiradi, topshiriq shartini aniq anglaydi, savolga “ko‘chirma” emas, mazmunli javob beradi. Ikkinchi yo‘nalish - ijtimoiy hayot, o‘qiganini tushunadigan va baholay oladigan bola muloqotda ham dalilga tayangan holda fikr bildiradi, tengdoshlari bilan kelishmovchilikda “janjal” emas, “izoh” va “asos” topishga urinadi. Uchinchi yo‘nalish - axborot hayoti, bugun bolalar erta yoshdan raqamli kontentga duch keladi, reklama, blog, qisqa xabar, turli manbalar oqimida yashaydi, mustaqil fikrlash esa ularni manipulyatsiyadan, yolg‘on yoki biryoqlama axborotdan himoya qiladigan ichki filtr vazifasini bajaradi. PIRLSning raqamli o‘qish, onlayn matn bilan ishlash

yo‘nalishlari aynan shu real hayot talablaridan kelib chiqib kuchayib borayotgani bejiz emas.

Shu bilan birga, xalqaro baholashlar bilan ishlashda muhim metodik ehtiyot chizig‘i bor, ta‘limning maqsadi baholashdan yuqori turishi kerak. Ba‘zi mamlakatlarda xalqaro testlar atrofida “testga tayyorlash” kayfiyati kuchayib, o‘qitish mazmuni torayib qolishi mumkinligi ilmiy adabiyotlarda muhokama qilinadi, xalqaro baholashlarning siyosat va islohotlarga ta‘siri ham ijobiy, ham murakkab oqibatlar keltirishi qayd etiladi. Shuning uchun PIRLSni mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qildiradigan to‘g‘ri yondashuv - uning ramkalarini darsdagi fikrlash madaniyatiga aylantirishdir, savollarni chuqurlashtirish, o‘quvchini dalil keltirishga o‘rgatish, turli talqinlarga imkon berish, o‘qish jarayonini refleksiya bilan boyitish, baholashni faqat natija emas, jarayonni tushuntirishga yo‘naltirish. Ana shunda PIRLS “tashqi nazorat” emas, “ichki sifat mexanizmi”ga aylanadi, u maktabga o‘qish savodxonligi orqali mustaqil fikrlashni o‘stirish bo‘yicha aniq yo‘l xaritasini beradi.

PIRLSning paydo bo‘lish sababi ham, bugungi ahamiyati ham aslida bitta katta g‘oyaga borib taqaladi, o‘qish savodxonligi - mustaqil fikrlashning eng barqaror tayanchi. 4-sinfda o‘qish savodxonligini chuqur baholash orqali PIRLS ta‘lim tizimiga oddiy savolni qo‘yadi, “Bola matnni faqat o‘qiyaptimi yoki u matn ustida fikr ham yurityaptimi?” Bu savolga javob topish esa o‘qituvchi uchun ham, maktab rahbari uchun ham, ta‘lim siyosati uchun ham strategik ahamiyatga ega. PIRLSning 2001 yildan buyon har besh yilda o‘tkazilib kelinishi va 2026 yilda to‘liq raqamli baholashga o‘tishni yakunlash yo‘nalishi uning global ahamiyati barqaror va ortib borayotganini ko‘rsatadi. Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchisining mustaqil fikrlashini rivojlantirishda PIRLSning o‘rni - faqat baholash vositasi bo‘lishida emas, balki o‘qish orqali fikrlashni o‘stiradigan ilmiy asoslangan mezonlar va amaliy yo‘nalishlar tizimini taqdim etishidadir.

Darhaqiqat, PIRLS topshiriqlari tuzilmasi boshlang‘ich sinf o‘quvchisida mustaqil fikrlashni “ko‘rinadigan” qiladi, ya‘ni o‘quvchi faqat javobni topmaydi, balki qanday fikrlaganini ham namoyon etadi. Ayniqsa, ochiq javobli topshiriqlar (constructed response) dalillash, izohlash, sabab-oqibat bog‘lanishini tiklash kabi mantiqiy amallarni talab qiladi. Bu esa o‘qitish jarayonida uchta muhim didaktik natijani beradi.

Birinchi natija, mustaqil fikrlashning dalilga tayanuvchi modeli shakllanadi. Amaliyotda ko‘p uchraydigan muammo shuki, o‘quvchi “to‘g‘ri” javobni sezgi yoki taxmin bilan aytadi, ammo asoslay olmaydi. PIRLS tipidagi topshiriqlar esa o‘quvchini matnni “dalil ombori” sifatida ko‘rishga o‘rgatadi, o‘quvchi xulosa chiqargan bo‘lsa,

uni matndagi g'oya yoki detallar bilan mustahkamlaydi. Natijada fikrning ishonchligi, izchilligi va tekshiriluvchanligi ortadi, bu mustaqil fikrlashning ilmiy uslubiga xos belgilardir.

Ikkinchi natija, metakognitiv ko'nikmalar (o'qishni rejalash, nazorat qilish, qayta tekshirish) rivojlanadi. Mustaqil fikrlovchi o'quvchi matnni bir marotaba o'qib, darhol yakuniy xulosa bermaydi, u o'z tushunishini nazorat qiladi, "Men buni to'g'ri angladimmi?", "Qaysi joyi noaniq?", "Qayta o'qishim kerakmi?". PIRLS yondashuvida tushunish jarayonlari bosqichma-bosqich o'lchanishi, o'qituvchiga ham, o'quvchiga ham o'z strategiyasini tahlil qilish imkonini beradi. Kognitiv pedagogika doirasidagi qarashlarda tanqidiy va mustaqil fikrlash muntazam tashkil etilgan pedagogik vaziyatlar orqali shakllanishi qayd etiladi, demak, PIRLSga mos vazifalar shunday vaziyatlarni darsda ko'paytirishning samarali yo'lidir.

Uchinchi natija, fikr xilma-xilligiga tolerantlik va alternativ talqin ko'nikmasi kuchayadi. Adabiy (badiiy) matnlar bilan ishlashda bir xil savolga turli asosli javoblar bo'lishi mumkin. PIRLS amaliyotida ham o'quvchi javobini matn bilan asoslay olsa, u qiymat kasb etadi. Bu yondashuv o'quvchida "yagona qolip"dan chiqib fikrlash, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish, o'z pozitsiyasini himoya qilish madaniyatini shakllantiradi. Natijada sinf muhitida muloqot, bahs va dalillashga tayangan o'qish madaniyati qaror topadi.

Dars amaliyotida PIRLS orientirlarini mustaqil fikrlashga xizmat qildirish uchun bir nechta metodik yechimlar samarali:

Savollarni kognitiv darajalar bo'yicha darajalash, "topish" (literal), "xulosa" (inferensial), "talqin" (interpretativ), "baholash" (evaluativ).

"Dalil-xulosa" sxemasi, har bir javob uchun kamida bitta matn dalili keltirish odatini joriy etish.

Qisqa refleksiya, matn tugagach, o'quvchi "Men qaysi strategiyadan foydalandim?" degan savolga 1-2 jumla bilan javob beradi.

Juftlikda bahs, bir xil savolga ikki xil javob tayyorlanadi va matnga tayangan holda qaysi biri kuchliroq ekani muhokama qilinadi. Bu usullar PIRLSning o'lchash mantiqini darsning o'qitish mantiqiga aylantiradi va natijada mustaqil fikrlash "tasodifiy" emas, tizimli ravishda shakllanadi.

XULOSA

PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang'ich sinfda mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun ikki tomonlama (diagnostik va didaktik) resursdir. Diagnostik jihatdan u o'quvchining matnni tushunish darajasini, fikr yuritishning dalillilik va izchillik ko'rsatkichlarini, xulosa chiqarish hamda baholash amallarini aniq

indikatorlar orqali ko'rsatadi. Didaktik jihatdan esa u o'qituvchiga dars dizaynini yuqori tartibli kognitiv maqsadlarga yo'naltirish, savollar va topshiriqlarni "fikrlashni uyg'otadigan" shaklda qurish, o'quvchini matnga tayangan holda pozitsiya bildirishga o'rgatish imkonini beradi. PIRLS konsepsiyasidagi tushunish jarayonlari o'quvchining mustaqil fikrlash bosqichlari bilan mos keladi, axborotni topish - xulosa chiqarish - talqin qilish - baholash zanjiri o'quvchini oddiy qayta aytishdan analitik va reflektiv fikrlashga olib chiqadi. O'zbekiston ta'lim tizimida xalqaro tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlovchi normativ va metodik asoslar mavjudligi PIRLS yondashuvini darslik, baholash mezonlari va sinf amaliyotiga chuqurroq singdirish uchun qulay sharoit yaratadi. Shu sababli, PIRLSni faqat "imtihon" yoki "reyting" sifatida emas, balki boshlang'ich sinfda mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi pedagogik mexanizm sifatida talqin qilish va amaliyotga izchil tatbiq etish ilmiy-metodik jihatdan dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rabbonayeva N.K. (tuzuvchi). PIRLS tadqiqotlari uchun topshiriqlar to'plami, o'quv-uslubiy qo'llanma. - Samarqand, 2019. - 64 b.
2. Doniyorov A.A. PIRLS xalqaro baholash dasturining boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati // Zamonaviy bilimlarni jahon ilm-faniga tadbiq etishda innovatsion texnologiyalar, respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - 2023. - B. 49-52.
3. Bayzakova M.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholashda PIRLS dasturining o'rni // Messenger of Pedagogy and Psychology (elektron ilmiy nashr). - Murojaat sanasi, 17.01.2026.
4. Eshmatova M.T. PIRLS xalqaro baholash dasturi // Hozirgi zamon ta'limi. - 2020. - 10-son. - B. 17-22.
5. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi, darslik. - Toshkent, "NOSHIR", 2009. - 163 b.
6. Azimova I.A., Mavlonova K.S., Qodirov M.Q., Tursunov J., Urolov A. Ona tili va o'qish savodxonligi, 1-sinf uchun darslik. - Toshkent, 2021.
7. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.X. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi, o'quv qo'llanma. - Toshkent, "ILM ZIYO", 2009. - 192 b.
8. Husanboyeva Q. Adabiy ta'limda mustaqil fikrlashga o'rgatish asoslari. - Toshkent, O'zginkomtsentr, 2003. - 103 b.
9. Yo'ldoshev I.A. Ta'limda zamonaviy texnik vosita va texnologiyalar, monografiya. - Toshkent, "Fan va texnologiya", 2015. - 172 b.

10. Mahmudov M.X. Ta'limni didaktik loyihalashning nazariy asoslari, ped. fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. - Toshkent, 2004. - 45 b.
11. Berdikulova N. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini integratsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash, ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoreferati. - Jizzax, 2023. - 64 b.
12. Sadriddinova Z.M. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi ta'limini ijodiy tashkil etishning mohiyati va o'lchovlari // Qo'qon universiteti xabarnomasi. - 2024. - 13-jild. - B. 211-214.